

УДК: 502.75 (477.54)

Філатова О.В., Корзун Н.М.

ВИВЧЕННЯ СУЧАСНОГО СТАНУ СТЕПОВОЇ ФІТОБІОТИ ОБ'ЄКТІВ ПЗФ ІЗЮМСЬКОГО РАЙОНУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ТА ВИЗНАЧЕННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ РОЗШИРЕННЯ ЗАПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЙ

Харківський національний педагогічний університет
ім. Г.С. Сковороди, м. Харків
e-mail: ztaxon@bk.ru

Ключові слова: природно-заповідний фонд, заказник, рідкісна флора, рідкісна рослинність.

Степи інтенсивно використовувались в господарській діяльності ще задовго до їх наукового вивчення. Зараз природні степові ценози зазнають значних антропогенних змін, що призводить до збідніння флори і фауни, часткового або повного їх руйнування. Єдиною можливістю збереження степових фітоценозів є їх заповідання.

Метою наших досліджень було вивчення сучасного стану рідкісної фітобіоти степових територій, що входять до природно-заповідного фонду (ПЗФ) на Ізюмщині та визначення перспектив розширення їх площ.

Ізюмський район розташований у південно-східній частині Харківської області в зоні переходу Середньо-Російської височини у Донецький кряж. Це плато, яке розчленоване яружно-балковими системами та річковою мережею рр. Сів. Донець і Оскіл. На схилах балок зростають байрачні діброви і лучні степи. Природна рослинність збереглася, головним чином, у долинах річок, у балках і заплавах, які віддалені від населених пунктів. Саме на таких ділянках і розташовані об'єкти ПЗФ. На Ізюмщині існує один регіональний ландшафтний парк, 4 заказники та 5 пам'яток природи місцевого значення [2].

На заповідних територіях охороняються переважно лісовий тип рослинності. Реліктові вапнякові та лучні степи представлені незначними за площею ділянками лише на 4 об'єктах ПЗФ („Запилувач”, „Круглий”, „Гора Крем'янець” і „Бугаївський”).

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Дослідження раритетної фітобіоти чотирьох степових заказників проводили маршрутним методом при кадастровій оцінці заповідних територій протягом 1998 та 2006 років. Основну увагу приділяли рідкісним видам рослин та рослинним угрупованням, що занесені до Червоної книги України [5], Зеленої книги України [1], Червоного та Зеленого списків Харківської області [2]. Картографічні та рекогносційні дослідження довели, що лише поблизу заказника „Бугаївський” на схилах балкової системи, що відрізняються експозицією та крутизною, збереглися ділянки цілинних степових ценозів, які в різній мірі використовуються під сіножаті та пасовища. Саме на території цього заказника і поблизу нього ми протягом 2007-2009 років поводили докладні флористичні і геоботанічні дослідження. Вивчали видовий склад, досліджували еколого-біологічні характеристики та господарське значення флори.

Геоботанічні ділянки закладали на схилах південної та південно-східної експозиції, що відрізнялись ступенем антропогенного втручання, крутизною та змитістю ґрунтів. Всього заклали 40 пробних ділянок 1x1м по 10 у чотирьох варіантах: 1) схили південно-східної експозиції зі значним антропогенним впливом (випасання); 2) схили південно-східної експозиції з помірним антропогенним впливом (часткове викошування) і чорноземними ґрунтами; 3) схили південно-східної експозиції з помірним антропогенним впливом (часткове викошування) і змитими ґрунтами; 4) схили південної експозиції з помірним антропогенним впливом (часткове викошування) і чорноземними ґрунтами. На кожній пробній ділянці визначали видовий склад, загальне та середнє проєктивне покриття кожного виду, коефіцієнт зустрічаємості. Окремо підраховували поширення рідкісних видів та бур’янів.

ОБГОВОРЕННЯ ОТРИМАНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Зараз всі степові заказники Ізюмщини відповідають своєму статусу і являються осередками збереження біорізноманіття.

Ентомологічний заказник місцевого значення „Запилювач” розташований в урочищі „Липовий яр,” де збереглися фрагменти лучних степів з типчаково-різнотравними угрупованнями. Його площа становить 5га. Зараз на території заказника зростає 8 видів занесених до Червоного списку Харківщини, 1 – до Європейського Червоного списку, 2 – до Червоної книги України і 3 угруповання занесені до Зеленої книги України.

Територія ентомологічного заказника місцевого значення „Круглий”, площею 3,7га, розташована на схилах яружно-балкової

системи, вкритих угрупованнями цілих степів. Тут знайдено 1 вид занесений до Червоної книги України і 1 – до Червоного списку Харківщини.

На правому березі р. Сіверський Донець знаходиться комплексна пам'ятка природи „Гора Крем'янець” – куполоподібне підняття Донецької височини. Її основу складає товща вапняків з прошарками кремнію. Ця гора піднімається до висоти 218м над рівнем моря і є майже найвищим геологічним утворенням Харківщини. На схилах Крем'янця зростають численні рідкісні степові і крейдолюбні види рослин. Серед них 4 формації занесені до Зеленої книги України та Зеленого списку Харківщини, 11 видів занесених до Червоного списку Харківщини, 3 види – до Червоної книги України і 1 – до Європейського Червоного списку.

Ботанічний заказник місцевого значення „Бугаївський” розташований в гребенястохвилястій балочній системі в північній частині Ізюмського району на відстані 2км від с. Бугаївка. Підвищені ділянки – гребні, чергуються тут з глибокими крутосхилами. Площа заповідної території 47га. Фрагментарні дані щодо фітоценотичної характеристики заказника „Бугаївський” наведені в наших попередніх роботах [3, 4]. Сучасні дослідження показали, що на території заказника зростає 11 рідкісних видів рослин, серед яких *Astragalus dasyanthus* Pall. та *Elytrigia stipifolia* (Czern. ex Nevski) Nevski занесені до Європейського Червоного списку; *Adonis vernalis* L., *Stipa capillata* L., *S. dasyphylla* (Czern. ex Lindem.) Trautv., *S. lessingiana* Trin. et Rupr., *S. pennata* L., *S. pulcherrima* K. Koch, *S. tirsae* Stev. – до Червоної книги України; *Centaurea ruthenica* Lam., *Salvia aethiopis* L. – до Червоного списку Харківської області. В рослинному покриві значні площі займають рідкісні угруповання *Stipeta lessingiana*, *Stipeta capillata*, *Stipeta pulcherrimae* поширені *Stipeta pennatae* зрідка трапляються фрагменти угруповань *Stipeta dasyphyllae*, *Stipeta tirsae* [1].

Проведені дослідження показали, що на території 4 степових об'єктів ПЗФ зростає 28 рідкісних видів рослин: 4 – занесені до Європейського Червоного списку, 8 – до Червоної книги України і 16 – до Червоного списку Харківської області; до складу рідкісної рослинності належить 8 рослинних угруповань. Поблизу заказників „Гора Крем'янець”, „Круглий” і „Запилювач” ми не виявили територій, що перспективні для заповідання і основну увагу приділили околицям найбільшого степового заказника Ізюмщини – „Бугаївського”.

Рослинність справжніх степів на Харківщині приурочена до південних, південно-східних та південно-західних схилів. В

дослідженій балковій системі переважають схили південно-східної експозиції. Систематичний аналіз флори цих степових схилів виявив понад 100 видів, що належать до 24 родин. Провідними родинами є *Poaceae* (18 видів), *Asteraceae* (18), *Lamiaceae* (12), *Fabaceae* (12), *Brassicaceae* (6). Інші родини представлені 1-5 видами. Єколого-біологічний аналіз флори за життєвими формами К. Раункієра довів перевагу гемікриптофітів (61%), криптофіти складають 21%, терофіти – 10%, хамефіти – 6% і фанерофіти лише 2%. На досліджених територіях переважають геліофіти (88,8%) та ксерофіти (63,8%). Господарське значення виявлених видів різноманітне – серед них найбільше кормових, лікарських, декоративних, вітамінних, медоносних та рідкісних.

В результаті геоботанічних досліджень на 40 м² ми визначили 86 видів рослин. Найбільше видове різноманіття зафіксовано на схилах південно-східної експозиції з чорноземними ґрунтами (62 види на 10 м²), дещо менша кількість видів (51) властива для схилів південної експозиції (табл). Значно менша видова насиченість властива змитим ґрунтам та ділянкам зі значним антропогенним впливом – 26 і 29 видів на 10 м² відповідно. Ознаками, що свідчать про ступінь порушення фітоценозу є кількісні показники раритетної фітобіоти та ступінь синантропізації флори. На схилах з помірним антропогенним навантаженням зростають рідкісні рослинні угруповання, занесені до Зеленої книги України [1]: *Stipeta capillatae*, *Stipeta pulcherrimae*, *Stipeta tirsae* та *Stipeta lessingiana*. Причому останнє домінує в рослинному покриві на змитих ґрунтах, де *Stipa lessingiana* має проективне покриття близько 80%. Рідкісним в Харківській області є угруповання *Crinitarieta villosae* [2], що зростає також на змитих глинистих ґрунтах.

На дослідних ділянках з помірним антропогенним впливом нами на 30 м² зафіксовані 84 види рослин. Крім видів *Stipa* (*S. lessingiana*, *S. capillata*, *S. pulcherrima*, *S. tirsae*) та *Pulsatilla nigricans* Sturck, що занесені до Червоної книги України, тут зростають *Bellevalia sarmatica* (Pall. ex Georgi) Woronow, *Clematis integrifolia* L., *Ornithogalum gussonei* Ten., *Ranunculus illiricus* L., *Salvia nutans* L., *S. pratensis* L. [2]. Середня кількість рідкісних видів рослин коливається в межах 1,4-2,3 види на 1 м², а загальне проективне покриття цих видів 29,1-79,2%. Таке різноманіття рідкісних видів та їх значна участь в складанні фітоценозів свідчить про високу фітосозологічну цінність досліджених територій і необхідність її заповідання.

Таблиця. Результати вивчення степової рослинності в околицях с. Бугаївка

Показник	Значний антропогенний вплив (випасання)	Помірний антропогенний вплив (фрагментарне викошування)		
	Південно-східна експозиція	Південно-східна експозиція		Південна експозиція
	чорноземні ґрунти	чорноземні ґрунти	змиті ґрунти	чорноземні ґрунти
Загальна кількість видів, шт.	29	62	26	51
Загальна кількість рідкісних видів, шт. / %	0/0	8/12,9	2/7,7	10/19,6
Середня кількість рідкісних видів на 1м ² , шт.	0	2,3 ± 0,25	1,4 ± 0,16	2,3 ± 0,4
Загальне проективне покриття рідкісних видів, %	0	35,7 ± 5,4	79,2 ± 3,6	29,1 ± 2,3
Загальна кількість видів бур'янів, шт. / %	13/44,8	18/29,0	4/15,4	9/17,6
Середня кількість видів бур'янів на 1м ² , шт.	5,3 ± 0,5	4,8 ± 0,6	0,8 ± 0,3	3,2 ± 0,4
Середнє проективне покриття бур'янів, %	37,8 ± 3,9	17,3 ± 2,6	3,6 ± 1,7	13,8 ± 2,4

Нажаль, поряд розташовані ділянки де наслідком антропогенного порушення степових фітоценозів є надмірна участь в їх складі бур'янів. Разом на 40 м² нами зафіксовані 23 видів синантропної флори. Причому по всім показникам: загальній кількості цих видів, середній кількості на 1 м², середньому проективному покриттю, найсуттєвіші відміни спостерігаються на ділянках зі змитими ґрунтами, де всі показники найменші. Самі високі показники

синантропізації флори нами виявлені на ділянках зі значним антропогенним впливом. Тут зафіксовано 13 видів бур'янів, а середнє проективне покриття їх наближається до 40%. Ці дані свідчать про необхідність термінових заходів щодо обмеження антропогенного використання степових ценозів, чому може сприяти їх заповідання.

ВИСНОВКИ

1. На території Ізюмського району (Харківська область) існує 1 регіональний ландшафтний парк, 4 заказники та 5 пам'яток природи місцевого значення. Степова рослинність збереглася лише на 4 заповідних територіях, на площі понад 70га.

2. На території 4 заповідних степових об'єктів виявлено 28 рідкісних видів рослин і 8 рідкісних угруповань. Перспективи розширення території степових ПЗФ є лише поблизу заказника „Бугаївський”.

3. Обстеження степових ценозів поблизу заказника „Бугаївський” довели їх значну соцологічну цінність. Тут зростає 11 видів рідкісних рослин і 5 рослинних угруповання, що підлягають охороні.

4. Результати геоботанічних досліджень, переконують в необхідності негайного заповідання дослідженої території, що обмеже антропогенне навантаження на неї та синантропізацію флори.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зелена книга України / Під заг. редакцією Я.П. Дідуха. – К.: Альтерпрес, 2009. – 448 с.
2. Природно-заповідний фонд Харківської області: Довідник / Клімов О.В., Вовк О.Г., Філатова О.В. та ін. – Харків: Райдер, 2005. – 304 с.
3. Філатова О.В., Вовк О.Г., Клімов О.В. Сучасний стан степової фітобіоти на півдні лісостепу та півночі степу Лівобережжя України та роль екомережі в її збереженні. / Мат. Всеукр. наук. конф.: Степові і галофітні екосистеми України. – К.: Лазерний диск, 2004. – 12 с.
4. Філатова О.В., Тверетінова В.В., Клімов О.В. Сучасний стан ботанічних заказників Харківщини. – Екологія Харківщини: стан, проблеми, перспективи. – Харків: УкрНДІЕП, 2000. – С. 157-158.
5. Червона книга України. Рослинний світ / за ред. Я.П. Дідуха. – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 900 с.

О.В. Филатова, Н.Н. Корзун

**ИЗУЧЕНИЕ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ СТЕПНОЙ
ФИТОБИОТЫ ОБЪЕКТОВ ПЗФ ИЗЮМСКОГО РАЙОНА
ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ И ОПРЕДЕЛЕНИЕ
ВОЗМОЖНОСТЕЙ РАСШИРЕНИЯ ЗАПОВЕДНЫХ
ТЕРРИТОРИЙ**

Ключевые слова: природно-заповедный фонд, редкая флора, редкая растительность.

На территории Изюмского района Харьковской области созданы 10 объектов природно-заповедного фонда, где охраняются преимущественно лесные ценозы. Реликтовая степная растительность сохранилась только на 4 заповедных территориях на площади более 70 га. Тут произрастает 28 охраняемых видов флоры и 8 раритетных растительных сообществ. Обследование степных ценозов вблизи с. Бугаевка выявили 11 редких видов и 5 растительных сообществ, нуждающихся в охране. Это позволяет рекомендовать эту территорию для включения в природно-заповедный фонд и ограничить антропогенное влияние на нее.

O.V. Filatova, N.M. Korsun

**RESEARCH ON THE CURRENT STATE OF THE STEPPE
PHYTOBIOTE OBJECTS OF THE NATURE RESERVE FUND IN
IZYUM DISTRICT, KHARKIV OBLAST, AND DETERMINING A
POSSIBILITY OF RESERVE AREAS EXPANSION**

Key words: nature reserve fund, nature reserve, rare flora, rare vegetation.

On the territory of the Izyum district, Kharkiv oblast, there are 10 objects of the nature reserve fund where mainly forest coenoses are protected. Relic steppe vegetation has survived only on 4 reserve territories with an area of over 70 ha. 28 extinct species of flora and 8 rare plant associations are found here. As a result of the examination of the steppe coenoses not far from Bugayivka village 11 rare species and 5 plant coenoses requiring protection were discovered. That allows us to include this territory into the nature reserve fund and thus limit the anthropogenic influence on it.